

Pölcz Ádám

Anyanyelvi kompetenciafejlesztő munkafüzetek 20–21–22.

Cs. Nagy Lajos: *Szóalaktani elemzések. Munkafüzet a szóelemek és kapcsolódásuk gyakorlásához.*

Tinta Könyvkiadó. Budapest. 2019. 48 oldal (20.)

Cs. Nagy Lajos: *Szófajtani és szó szerkezeti elemzések. Munkafüzet a szófajok és a mondatrészek*

tanulásához. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 2020. 48 oldal (21.)

Cs. Nagy Lajos: *Mondattani elemzések. Munkafüzet az egyszerű és az összetett mondat*

elemzésének gyakorlásához. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 2020. 48 oldal (22.)

A gondolkodásra épülő anyanyelvtanulás segítése

Az anyanyelvtanítást sok bírálat érte az elmúlt években. Egyes kutatások a tananyagnak a valósággal, a nyelvhasználattal való kapcsolódását vizsgálják (Kugler 2017), mások a tanár-diák megszólalások aránytalanságait emelik ki, és hozzák összefüggésbe az órákon használt pedagógiai módszerekkel (Antalné Szabó 2016). Megint mások a hagyományban keresik a korszerűség alapjait (Adamikné Jászó 2016), vagy a módszereknek, a tananyagnak az emberi egyetemes gondolkodásból származtatható gyökereit kutatják (Pölcz 2020). Azt azonban biztosan tudhatjuk, hogy az anyanyelvtanítás a diákok/hallgatók elemzőképességét is próbára teszi – bármelyik szempontból is közelítsünk a nyelvhez.

A retorikában is felfedezhető, alapvető gondolkodási műveletek egy része érvényesül a szavak hangokra és szóelemekre vagy a mondatok mondatrészekre bontásában (rész-egész viszony); a hasonlóságon és az érintkezésen alapul a jelentéstan fogalmainak nagy része (metaforikus és metonimikus jelentésbővülés). Sőt ha a mindennapi szövegalkotási gyakorlatot vizsgáljuk, akkor az újságírói műfajokban is felfedezhetjük azokat az alapvető kérdéseket, amelyek a retorikában és a mondattanban is felmerülnek (Ki? Mit? Mikor? Miért? Milyen eszközökkel? stb. csinált). A kognitív felfogás is megerősíti, hogy a közléseinket mint jeleneteket elemekből építjük föl úgy, hogy behatárolható (fölfogható, értelmezhető) egységet kapjunk (Tolcsvai Nagy 2018a: 395). Tesszük mindezt úgy, hogy az általunk használt nyelv folyamatosan változik, és ennek a változásnak/változtatásnak mi magunk is tevékeny újítói vagyunk (Tolcsvai Nagy 2018b: 64–66).

Mindezek mellett az anyanyelvi rendszer ismerete is szükséges ahhoz, hogy megértsük, közléseink hogyan épülnek fel, mely szavak és szóelemek teremtik meg a kapcsolódást a megnyilatkozásokban, és ezek hogyan állnak össze egy rendszerré. A Tinta Könyvkiadó *Anyanyelvi kompetenciafejlesztő munkafüzetek* sorozatának 20., 21. és 22. kötete is ezt a rendszerben gondolkodást segíti a rész-egész viszonyok, a nyelv hierarchikus szinteződése és a rendszerezhetőség gyakoroltatásával. Ahogyan

a szerző, Cs. Nagy Lajos írja a 20. kötet előszavában: „A készülő [2019-ben már megjelent – P. Á.] Nemzeti alaptanterv is alapvető területnek tartja az anyanyelvi kultúra és az anyanyelvre vonatkozó nyelvi ismeretek fejlesztését. [...] Tapasztalataink szerint sem az általános iskolai, sem pedig a középiskolai tankönyvek, munkafüzetek nem tartalmazzak ahhoz minden diák számára elegendő elemzési feladatot, gyakorlatot, hogy megfelelő szintű jártasságra telessenek szert. Munkafüzetünkkel a tanárok munkáját is segíteni kívánjuk például a gyengébb tanulók fölzárkóztatásához, a differenciált órák, valamint a fakultációs foglalkozások tervezéséhez” (4).

A három munkafüzet három különböző, de szorosan összefüggő témát dolgoz fel a grammatika területéről: a 20. kötet a *Szóalaktani elemzések*, a 21. a *Szófajtani és szó szerkezeti elemzések*, a 22. pedig a *Mondattani elemzések* címet viseli. Mindhárom kiadvány 35–40 oldalnyi gyakorlatot tartalmaz, amelyekhez – igen praktikusán – megoldásokat is találunk a füzetek végén. A munkafüzetek további erénye – ami első átlapozásra is föltűnhet az olvasónak –, hogy számos táblázatot, rendszerező feladatot közöl a szerző. A rendszerben, összefüggésekben való gondolkodás talán az egyik sarokköve a világos, letisztult tudásnak, és ez a szemlélet az anyanyelvben is megteremtheti a tudatos gondolkodás alapjait; nem utolsósorban pedig az idegennyelv-tanuláshoz is jó adalékként szolgálhat az anyanyelvi rendszer sajátosságainak az ismerete. A szerző ezt így fogalmazza meg: „A feladatokban gyakran található üres táblázatok, melyek kitöltése ráirányítja a tanulók figyelmét nyelvi rendszerünk belső összefüggéseire. Több feladat alkalmat ad az idegennyelv-tanulásban nélkülözhetetlen kontrasztív szemléletmód fejlesztésére” (21. kötet, 4).

A kiadványok elsősorban a középiskolai anyanyelvtanításhoz készültek, de a szerző az általános iskola felső tagozatos diákjainak és korrepetálás, tehetséggondozás céljából is ajánlja a használatukat. Nem szabad elfeledkezni azonban arról sem, hogy az anyanyelvtanítás anomáliái (az alacsony óraszám, az órák elmaradása) miatt a felsőbb szinten is érdemes legalább átismételni a grammatikai alapokat. Személyes tapasztalatom szerint a pedagógusképzésben, kiváltképp a tanítóképzésben is jól hasznosíthatók a füzetek, hiszen azokat az ismereteket dolgozzák föl, amelyekkel a hallgatók a gyakorlatuk, a munkájuk során találkozhatnak majd: a szóelemek felismerése és elkülönítése, a szavak szóelemekre bontása, a szófajok felismerése és toldalékolása, mondatokban való alkalmazása. Ezeket az ismereteket kell elmélyíteniük a gyerekekben ahhoz, hogy tanítványaik hatékony és tudatos anyanyelvhasználókká váljanak – szóban és írásban egyaránt.



A kiadványok jól strukturált, átlátható szerkezetbe foglalják az egyes témaköröket. A 20. füzet (*Szóalaktani elemzések*) három fő pontra tagolódik: 1. A szóelemek típusai; 2. A toldalékok és a szófajok kapcsolata; 3. A szóképzés. A három fő fejezetet Komplex gyakorlatok követik, amelyek összegzik a gyakorlás során megszerzett tudást, és egyszerre hívják elő a szóelemekkel, a toldalékokkal és a szóképzéssel kapcsolatos ismereteket. A füzetet a Megoldások fejezet zárja. Az olvasónak a tartalomjegyzéket böngészve hiányérzete támadhat, hiszen a szóalaktannak általában a szóalkotási módok is részét képezik,

különösképpen pedig a gyakoribb szóalkotási módok (a szóösszetétel és a szóképzés) gyakoroltatása kap hangsúlyt az iskolai tananyagban. A 20. füzetből azonban a szóösszetételek és a ritkább szóalkotási módok – terjedelmi okok miatt – sajnos kimaradtak. (A szóösszetételek gyakoroltatásához a sorozat 11. darabját ajánlja a szerző és a kiadó.)



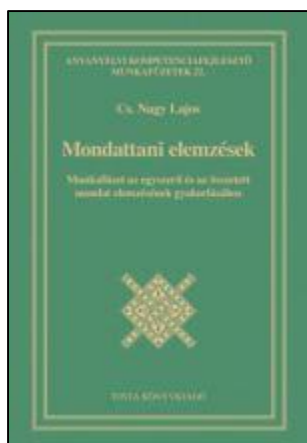
A 21. füzet (*Szófajtani és szó szerkezeti elemzések*) tartalomjegyzéke már bőségeesebb – nem utolsósorban a két fajsúlyos téma miatt, amelyek közvetlenül is előkészítik a mondattani ismereteket. A füzet főbb fejezetei a következők: 1. Szófajtan; 2. A szókapcsolatok rendszere. A szintagmák; 3. Az alárendelő szó szerkezetek; 4. Az állítmány; 5. Az alany; 6. A tárgy; 7. A határozó; 8. A jelző; 9. Komplex feladatok; végül itt is a Megoldások fejezet következik. Bár kulcsfontosságú témakörökről van szó, a füzet előszava – igen helyesen – kiemeli, hogy „fogalmakat nem határozunk meg, tárgyalásuk a tankönyvek feladata” (4). Ugyanakkor a közreadott feladatok mindegyike alkalmas arra, hogy akár induktív módon, a mondatbeli

szerepek eltérését, a toldalékolhatóságot, a bővíthetőséget és a jelentéstartalom-változást érzékeltetve a tanuló/hallgató maga vonja el a nyelvtani szabályt a bemutatott példák alapján. Ezáltal a kiadvány lehetővé teszi azt is, hogy a bevésődést maga a tanuló/hallgató érje el. Tudvalevő, hogy a saját felismerések mindig jobban megmaradnak.

Ugyan a 9. fejezet kapta a *Komplex feladatok* címet, de voltaképpen az egész 21. füzet komplex gondolkodásra sarkall: jóval inkább kell ugyanis a szófajtani és szó szerkezeti ismeretek esetében a szóalaktan kapcsán már tudott dolgokra építeni, mint például a hangtan és a szóalaktan esetében (bár nem vitatható el itt sem az összefüggés fontossága, de a témák fajsúlyosságának megítélése különbözhet). Komplex műveletekre sarkall ugyanis már az 5. oldalon található 1. feladat is, amelyben az *ezüst* szó különböző szófaját kell megállapítani.

Hajában ezüst szálak jelentek meg. A vevő a vásáron öt ezüsttel fizetett.

Ezen a példán tökéletesen bemutatható a szó többes szófajúsága: a mondatbeli szerep (névszó előtt fejez ki tulajdonságot, tehát jelző, vagy határozói szerepben áll a mondatban), a toldalékolási lehetőségek (toldalékolható-e, vagy már eleve van rajta toldalék, és ha igen, akkor milyen), a jelentéstartalom (színnév vagy – metonimikus jelentésbővüléssel – pénz), a bővíthetőség (kapcsolható-e hozzá további mondatrész, ha igen, milyen szófajú) – ezek megvizsgálásának lehetősége egyaránt adva van a két mondatban. A szerző által komplex feladatként meghatározott gyakorlatok pedig tényleg próbára teszik a tudást: a 37. oldalon a vállalkozó szellemű tanulóknak már szintagmacsoportokat kell alkotnia, valamint szó szerkezetek és ágrajzok összekapcsolását kell elvégeznie.



A 22. füzet (*Mondattani elemzések*) a mondat több szempontú megközelítését foglalja magában. A főbb fejezetek is erről árulkodnak: 1. A mondat szerkezete; 2. A mondat modalitása; 3. Az egyszerű mondat; 4. Az összetett mondat; 5. Komplex feladatok; Megoldások. Külön üdvözlendő, hogy a munkafüzet hangsúlyt fektet az egyébként sokszor leegyszerűsítve tanított mondatforma és mondatfunkció eltéréseire (például kérdő mondat udvarias felszólításként való alkalmazása: *Kinyitná a kaput?*), hiszen a mindennapi nyelvhasználat tele van a papírformától eltérő, jóval összetettebb megnyilatkozásokkal. Az egyszerű mondatokkal foglalkozó fejezet rövidnek tűnhet, ugyanakkor a hosszú példamondatok elég feladatot adnak a mondatelemzés gyakorlására. A fejezet folytatja a 21. füzet komplex feladatainak gyakoroltatását: az ágrajzok és a mondatok párosítását, sőt a szerző írásjelekkel kapcsolatos helyesírási feladatokat is elhelyezett a mondattani ismeretek között.

A legterjedelmesebb fejezet – a téma jellegzetességéből adódóan – az összetett mondatok kérdésköre (4.1. Az alárendelő összetett mondat; 4.2. A mellérendelő összetett mondat; 4.3. A többszörösen összetett mondat). A grammatikai-logikai különbségek, amelyek az alárendelő és a mellérendelő mondatok között fennállnak, már a szintagmák gyakorlásánál is fontos szerepet kapnak (21. füzet, 27–32. oldal), de ennél a témakörnél teljesebben ki igazán. Oktatóként tapasztalom, hogy szinte sosem elegendő az alárendelő mondatok tagmondataiban lévő utalószó és kötőszó esetén a mondatelemzés szükségességét hangsúlyozni, gyakoroltatni, hiszen ugyanaz a szó (például az *olyan* melléknévi mutató névmás) számtalanszor más mondatrészi szerepben áll, mint azt elsőre a tanuló gondolná (például állítmány vs. minőségjelző: *Olyan az idő, hogy most kell kirándulni.* – *Olyan kutyát szeretnék, amelyiknek fekete a szőre.*) Ennek a gyakorlásában is segítséget nyújt a mondattani elemzéseket tartalmazó munkafüzet.

Cs. Nagy Lajos és a Tinta Könyvkiadó fontos misszióra vállalkozott a kompetenciafejlesztő füzeteknek ezekkel a darabjaival. A közreadott munkafüzetek jól illeszkednek abba az elképzelésbe, amely a nyelvtanítás mindennapi hasznosságát hangsúlyozzák: a gondolkodási műveletekre (a részekre bontás, a kategorizálás, új egészek alkotása részekből stb.) épülő (anya)nyelvtanulást, amelyek tudatosabbá és fegyelmezettebbé tehetik a nyelvhasználatot, és ezáltal hozzásegíthetik a tanulókat a kommunikációs kompetenciáik kiteljesítéséhez. A folyamatos nyelvi változások közepette is szükséges a szinkrón nyelvváltozatok, a leíró nyelvtan és a nyelvi rendszer ismerete – még akkor is, ha ez bizonyos fölfogás szerint már idejétmúlt.

Irodalom

- Adamikné Jászó Anna 2016. *A mondattani elv és a kisnyelvtanok. Az anyanyelvi tárgyak tanítása a magyar népiskolában 1868-tól 1905-ig.* Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Antalné Szabó Ágnes 2016. A tanulói munkaformák és a tanári beszéd összefüggéseinek elemzése osztálytermi kommunikációs keretben. In: Karlovitz János Tibor (szerk.) *Pedagógiai és szakmódszertani tanulmányok.* International Research Institute. Komarno. 47–56.
- Kugler Nóra 2017. A magyarországi magyar anyanyelvoktatás, az anyanyelv-pedagógia helyzete a közoktatásban. In: Tolcsvai Nagy Gábor szerk. *A magyar nyelv jelene és jövője.* Gondolat Kiadó. Budapest. 336–356.
- Pölcz Ádám 2020. A mondattani elemzés retorikai összefüggései. Egy hagyományos módszer kidolgozásának elméleti alapjai. In: Fóris Ágota – Bölcskei Andrea – Dér Csilla Ilona – Csontos Nóra (szerk.) *Nyelv, kultúra, identitás. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben: II. Pragmatika, diskurzuselemzés, interkulturális kommunikáció.* Akadémiai Kiadó. Budapest. https://mersz.hu/hivatkozas/nyki2pdik_47
https://mersz.hu/hivatkozas/nyki2pdik_53 (2020. december 8.)
- Tolcsvai Nagy Gábor 2018a. A mondat jelentése. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *Nyelvtan.* Osiris Kiadó. Budapest. 391–466.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2018b. Nyelvi rendszer és nyelvhasználat. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *Nyelvtan.* Osiris Kiadó. Budapest. 51–66.

Pölcz, Ádám: How to support first language acquisition built on thinking?

Az írás szerzőjéről

Pölcz Ádám

egyetemi adjunktus, tanszékvezető-helyettes
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Tanító- és Óvóképző Kar, Budapest

polcz.adam[kukac]tok.elte.hu